

NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel:	De tospråklige ordbøgers begrensninger	
Forfatter:	Valerij Berkov	
Kilde:	Nordiska Studier i Lexikografi 4, 1997, s. 11-16 Rapport från Konferens om lexikografi i Norden, Esbo 21.-24. maj 1997	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive	

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Valerij Berkov

De tospråklige ordbøkers begrensninger

The defects of bilingual dictionaries can be divided into the *anthropogenic* ones, i.e. due to lexicographers as persons, and *inherent* ones, i.e. due to the nature of dictionaries. The anthropogenic defects occur in the lemma list, dictionary article and outside matter. The main inherent defect of a bilingual dictionary is due to the fact that it describes a language (*la langue*) while it is used to receive or produce speech, texts (*le parole*). Other ones are its restricted dimensions, time limits and discrepancy between a lexicographer's aspiration for scientific presentation of facts and many users' lacking knowledge of linguistic theory.

There are *mutatis mutandis* two kinds of lexicography theory. The first one lectures what the ideal dictionaries should be, the other one is the art of the possible.

Det er alment anerkjent at nåværende tospråklige ordbøker, selv de største, ikke gir svar på en del spørsmål brukeren måtte ha. Derfor er det naturlig å prøve å utrede hvorvidt denne ufullkommenheten av selv de beste leksikografiske verker er unngåelig.

Ordbøkernes mangler kan inndeles i antropogene, dvs. de som skyldes konkrete personer, leksikografer, og inherente, dvs. de som er iboende for tospråklige ordbøker som sådanne.

La oss begynne med **antropogene** mangler. De gjelder tre sider ved en tospråklig ordbok: lemmaliste, ordboksartikkel og tillegg.

Typiske mangler m.h.t. *lemmaliste*.

1. Ujevn frekvensnivå. Derved menes at ordbøker kan inneholde nokså lavfrekvente lemnaer, som neppe noen bruker kommer til å slå opp på, mens mer frekvente ikke er med. Ganske visst har vi foreløpig ingen objektive kriterier for ordenes frekvens så snart vi er utenfor de første 10000, og heller ikke innenfor denne snevre grensen er opplysningene helt pålitelige. Derfor kreves det subjektiv vurdering. Bl.a. bør leksikografen gå ut fra hvilke kunnskaper en potensiell bruker av ordboka sitter inne med. Et elementært eksempel. Det finnes neppe mange nordmenn som ikke kjenner ordene *forgasser*, *støtdemper*, *tennplugg*, *nærlys* eller *startkabler*.

2. Det tas ikke nok hensyn til minusstiler, særlig familiære og vulgære lemnaer. Mens brukerne av en definisjonsordbok i de fleste tilfeller er klar over betydningene til slike ord og uttrykk, slår brukeren av en tospråklig ordbok opp på dem nettopp fordi han ikke kjenner dem. Leksikografens oppgave er ikke å være anstand for brukeren, passe på hans språklige kyskheter, han må bare advares at vedkommende ord er familiært, vulgært eller tabubelagt. Problemet er imidlertid at slike enheter ikke er tilfredsstillende dekket i enspråklige ordbøker, og derfor faller det i vår lodd å beskrive dem på behørlig måte for så å forsyne dem med stilistisk likeverdige ekvivalenter.

3. Når representanter for to språksamfunn kommuniserer (uansett på hvilket av vedkommende to språk), er emnekreten til en viss grad bestemt av deres livs spesifikke trekk. For å sette det på spissen: Nordmenn og svensker kan f.eks. snakke sammen om skihopping, og da er leksemer som *unnarenn*, *svev*, *saksing* osv. aktuelle, men det er vel neppe sannsynlig at dette emnet skulle drøftes i en samtale mellom en araber og en hindu.

4. Egennavn. I regelen mangler det bl.a.:

- 1) De hyppigste for- og etternavn.
- 2) Titler på de mest kjente skjønnlitterære verker.
- 3) Navn på de mest kjente kunstverker.

I en gråson mellom lemmaliste og ordboksartikkel ligger problemet som kan kalles «mellomspråklig idiomatic». Herved menes følgende. Som bekjent er det ofte at frie ordkombinasjoner ikke lar seg oversette ord for ord til et annet språk. No. *mulig* oversettes til russisk som *можно*, men *ikke mulig* kan ikke oversettes som **не можно*, det heter *нельзя, невозможно*. Eng. *big city* eller russ. *большой город* oversettes til norsk enten som *stor by* eller *storby*, alt etter betydningen. Ordkombinasjonen i kildepråket kan altså være aldri så ordinær og triviell, men den må alltid testes mht. mellomspråklig idiomatic.

Når det gjelder *ordboksartikkelen* kan blant ulike feil noteres noen som stadig går igjen. (Her ses det bort fra enkelte tilfeldige feil, det fokuseres på prinsipielle)

1. Ekvivalentene er ikke helt dekkende. Særlig ofte forekommer følgende feil.

- 1) Stilistisk diskrepans mellom kildeordet og målordet.
- 2) Manglende informasjon om ordets kulturkomponent og -konnotasjoner (i ordets videste forstand) og pragmatikk.

Kulturforskjellene er av tre typer:

- a) Faktiske. Isl. *sandur* oversettes av no. *sand*, men sanden på Island er mørk (svart, brun osv.). En tysk *Dorf* er svært ulik den russiske *деревня*.
- b) Funksjonelle. I Balkanlandene betegner niking og virring med hodet det stikk motsatte av det disse bevegelsene betyr f.eks. i Norge. I England, Norge osv. er en yachtklubb en forening av yachtere, dvs. ganske velstående personer, i Russland er det en vanlig idrettsklubb idet yachtene eies av staten.
- c) Symbolske. I Russland er bjerka et symbol på russisk natur, ja fedrelandet i det hele tatt, i andre språksamfunn mangler ordets ekvivalenter denne konnotasjon. Hos europeere symboliseres sorg av svart, hos japanere av hvitt.

Forskjellen i pragmatikk.

Det er nok med to eksempler. No. *du* er lik russ. *ты*, men brukes i langt flere situasjoner (en kan f.eks. være dis med samtlige kolleger på et russisk institutt). *Du* som anrop er OK i norsk, mens anropet *ты* er ekstremt, ja ostentativt uhøflig i russisk. Bruken av helt ordinære «samtalereaksjonsord» (*jo, akkurat, ja så, stemmer, sier du det, du verden* o.l.) vies det i tospråklige ordbøker alt for liten oppmerksomhet.

2. Det er selvvinnende at i mange tilfeller kan betydningen(e) til kildeordet dekkes av to eller flere delevivalenter. Men også når det er nok med bare én dekkende ekvivalent, gir tospråklige ordbøker ofte en hel rekke synonymer uten hensyn til at det foreligger en (nesten) lik synonymrekke i kildepråket. Denne sykdommen kan kalles for *synonymitt*. Derved får brukeren en ikke adekvat forestilling om kildelemmaets betydningsomfang, og dessuten sløses det med den dyrebare plass i ordboka.

3. En av leksikografiens hovedprinsipper bør være «maksimum av informasjon på minimum av plass». Overholdelse av det gir ordboka en høyere informasjonsmettetthet. Likevel kan det påstås at det i tospråklige ordbøker sløses ikke så lite med plass. Imidlertid er det oppfunnet en del leksikografiske fremgangsmåter som uten å gå ut over brukerens interesse gir betraktelig plassinnsparing. En rekke sånne «tricks» er realisert i den store «Russisk-norsk ordbok». Uten å gå i detalj må det bemerkes at problemet nøkkelord får i denne sammenheng en særlig stor betydning.

4. Forfattere av tospråklige ordbøker er ikke alltid klar hvilken kategori av brukere (kildespråks- eller målspråksbrukere) den og den informasjon er adressert til og derfor på hvilket av språkene den bør være. Hvis det i en norsk- ... ordbok meddeles at f.eks. ordet *husvalelse* er litterært, så bør denne opplysning stå på ordbokens målspråk: Den norske brukeren vet jo det. Forteller ordboka den norske brukeren om forskjellen mellom såkalte énretningsverber og ikke-énretningsverber i russisk, f.eks. mellom *лететь* og *летать*, så må informasjonen være på norsk: *летать = лететь, men med den forskjell at handlingen gjentar seg og/eller foregår i forskjellige retninger*. I noen tilfeller bør samme informasjon gis på ordbokas begge språk, f.eks. når det gjelder noen forklaringer til preposisjoner. Denne regelen overholdes dessverre langt fra alltid.

5. Mangelfull uttalemarkering. F.eks. angis det i svært få ordbøker med tysk at vokalen er lang i ordene *Art, Arzt, Buch, düster, Obst, Österreich* osv. og at den er kort i ordene *ab, an, Grammatik, vierzehn, vierzig* o.a. I ingen ...-norske ordbøker, unntatt «Russisk-norsk ordbok», er ekvivalentene forsynt med tonemmarkering.

En liten detalj. Det er hensiktsmessig at det i eksempler bare markeres syntagmatisk trykk, altså ikke **kløkka er över ett*, men *kløkka er över étt*.

6. Mangelfull grammatisk informasjon. Bare ett eksempel. Ru. *долг* har flertall i betydningen 'gjeld', men brukes bare i entall i betydningen 'plikt'; i norsk er situasjonen omvendt. Slikt bør stå i tospråklige ordbøker.

7. Den tospråklige ordbok er den viktigste lærebok i et fremmed språk. Dette innebærer bl.a. at det også må legges vekt på forebygging av mulige feil. Det er f.eks. nærliggende å oversette det russiske ordet *фронтovýк* som *frontkjemper*, men det er galt fordi dette siste ordet har en spesiell betydning i norsk noe som brukeren må bli informert om.

8. Og én ting til. Det er svært sjelden at det er illustrasjoner (bilder) i tospråklige ordbøker. Imidlertid ville de i mange tilfeller ha meddelt mer enn ganske lange og utførlige definisjoner/forklaringer. Det blir ikke noe stort polygrafisk problem hvis bildene samles bak i boka. Noen titalls illustrasjoner ville være av stor nytte for brukeren.

Når det gjelder *tillegg* til tospråklige ordbøker, så tas her bare én side.

Grammatikk i tospråklige ordbøker er et spesielt emne som det ikke kan gås inn på her. Helt generelt formulert må det være to grammatiske skisser i en tospråklig ordbok: én for avkoding av kildespråket og én for innkoding på målspråket.

De mangler som er **iboende** for tospråklige ordbøker som sådanne er av minst fem arter.

1. Tospråklige ordbøker beskriver *språket* (la langue), mens de brukes for å avkode eller innkode *talen* (le parole). Talen er uuttømmelig og uendelig, og av denne simple grunn kan ordboka ikke gi svar på alle spørsmål om talen. Enhver som har syslet med skjønnlitterær oversettelse, har hundrevis, ja tusenvis av ganger brukt ord og ordkombinasjoner som ikke engang er oppført i de største ordbøker. Selv om det ble laget en tospråklig ordbok som skulle omfatte alle ekvivalenter brukt i alle skjønnlitterære oversettelser fra kildespråket til målspråket, ville denne digre ordboka inneholde bare de ekvivalenter som alt er brukt mens det utvilsomt ville komme nye ekvivalentpar i nye oversettelser.

Nettopp ut fra disse hensyn forekommer det ikke korrekt at i ordbøkene til Einar Haugen («Norsk-engelsk ordbok») og Tom Hustad («Norsk-tysk ordbok») er tatt med de sitater fra betydelige norske forfatters verker som bare illustrerer bruken av oppslagsordene eller av og til ikke gjør det engang og bare er belegg på at denne betydning eksisterer.

2. Ordbokas omfang er en faktor som enhver leksikograf er nødt til å ta hensyn til. Vi lever i en verden av realiteter, og slike jordnære momenter som ordbokas håndterlighet og ikke minst pris

spiller en ikke ubetydelig rolle. Lager man f.eks. en norsk-fransk ordbok i fem svære bind til 3000 kroner, så spørres det om den ville finne mange brukere og følgelig avsetning. Meg bekjent er Norges største tospråklige ordbok «Cappelens store Engelsk-norsk ordbok», og dette omfanget er vel grensen til det forsvarlige på området. Man prøver delvis å omgå denne motsetning mellom ordbokas omfangsgrense og ønsket om å ta med mest mulig informasjon ved å sette slike ordbøker med petit eller i beste fall med borgis noe som ikke nettopp er særlig brukervennlig. Men ikke engang ordbøker av Cappelens omfang kan få med alt, så et strengt og systematisk utvalg er nødvendig.

3. En tospråklig ordbok er beregnet på allminnelige brukere, dvs. personer uten spesielle kunnskaper i språkvitenskap. Dette innebærer at den ikke bare bør være vitenskapelig utarbeidet, men også brukervennlig. Disse to krav er det ikke alltid lett å forene. Dette ses godt på eksemplet preposisjoner der vi ofte har med ganske kompliserte forhold å gjøre, forhold ofte så abstrakte at det allminnelige menneskelige språket mangler ord for å uttrykke dem. Videre, kan den rent semantiske klassifikasjon av betydninger vise seg å være vanskelig med hensyn til leting etter noen konkrete betydninger. Går vi derimot ut fra brukerens interesser, må ordboksartikkelen være først og fremst oversiktlig, lett å orientere seg i og gi adgang til å finne frem til den fornødne betydning på minst mulig tid.

4. Tidsramme (nye ord). Det blir ikke noen overdrivelse om vi sier at hver dag beriker språket vårt med nye leksemer (ord og særlig ordgrupper). Noen av dem er av temporær karakter, og vi kan uten å tvile forutse at de om kort tid forsvinner fra språket. Når det gjelder andre, sitter vi ikke inne med slik informasjon. Dette kan illustreres med navn på politiske partier, foreninger og grupperinger f.eks. i dagens Russland, eller navn på aviser. Bør navnet på den forhenværende statsministers Jegor Gajdar parti «Russlands demokratiske valg» tas med? Partiet er i nedgang. Man kan innvende at slike ordgrupper kan oversettes ord for ord og at de derfor overhodet ikke bør tas med i ordbøker. Men hvis slike ordgrupper har stående betegnelser i målspåket? Den største kinesiske avisa *Zhenminzhibao* heter *Folkets dagblad* på norsk og *ЖЕНЬМИНЬЖИБАО* på russisk.

Ord kan pga. uforutsigbare ekstralingvistiske omstendigheter bli nokså frekvente en tid, men vi kan ikke vite om denne frekvensen blir av varig karakter. Ordet *fatwa* forekommer ikke så sjelden i norsk presse de siste årene, men det står rimelig nok i ingen nye norske ordbøker, og det spørres om dens aktualitet nå til dags er nok for at det skal tas med i norsk-... ordbøker.

Problemer gjelder klart nok også den andre tidsgrensa. Skal vi ta med ordene *ort*, *amtmann*, *bagler* osv.?

5. Leksikografens vurdering av lemmeaets akseptabilitet. Det er så å si et aksiom at leksikografens oppgave er *sine ira et studio* å registrere og beskrive ordforrådets enheter. Men ikke så sjelden føler leksikografen at det og det uttrykket er flaut, banalt ellet platt, og at brukeren helst må advares om dette. Man må jo regne med at hvis brukeren ved avkodning av en fremmedspråklig tekst støter på et slikt leksem, kan han komme til å like det og så «briljere» med det i sin tale på vedkommende fremmed språk. Dette har vel enhver som har undervist i fremede språk vært borte i, utlendinger er i regelen glade i idiommer på fremmede språk og har det med å utstaffere sin tale med dem. Har leksikografen rett til å komme med sin personlige vurdering, f.eks. ved å sette markøren *anbef. ikke*?

Leksikografien er ikke bare praktisk ordboksarbeid, men også en vitenskap – en vitenskap av egen art. Det eksisterer faktisk *mutatis mutandis* to slags leksikografiske vitenskaper.

Den ene, som er ganske utbredt, belærer leksikografer som driver med praktisk arbeid, hva de egentlig gjør og hvordan ideelle ordbøker bør være. I den legges det an på å konstruere delvis livsfjerne teoretiske utgreiinger om ORDET, om ORDKOMBINASJON, om EKVIVALENT osv. Det tas derved ikke hensyn til slike praktiske bagateller som ordbokas omfang, brukernes psykologi og interesser o.l.

Den andre ordboksteori er ikke noen samling av deduktive grunnsetninger som er høyt hevet over virkelighetens uinteressante hverdag. Denne ordboksteorien er *den muliges kunst*. Den gir ingenlunde avkall på grunnleggende teoretiske utgangspunkter, men for den er brukeren midtpunktet. En ærlig leksikograf er klar over at *det er brukeren leksikografen er til for*, og ikke omvendt. Derfor er det om å gjøre å gi ham, brukeren, så mye informasjon som ordboka kan romme, og på den måten at han lett kan finne den og riktig benytte seg av den.

De antropogene manglene kan og bør bøtes på. Her er det ingen prinsipielt uløselige oppgaver.

Tospråklige ordbøkes iboende mangler er heller ikke absolutt uovervinnelige. Her er problemet ikke *alt eller intet*, men *til hvilken grad*. Jo mer en leksikograf sparer inn med plass, desto større del av disse problemene lar seg løse.

Det letteste og tryggeste er ikke å forfatte ordbøker i det hele tatt. Gjør man det allikevel, så er det lettest og tryggest ikke å prøve seg frem til nye løsninger, ikke å lete etter nye veier. Går man andre veien, så står man laglig til for hogg. Tar en f.eks. med i ordboka en liste over titler av de viktigste verker i verdenslitteraturen, vil det alltid finnes noen som vil sette fingeren på at den og den tittelen ikke er med eller tvertimot at en annen tittel godt kunne blitt utelatt.

Det praktiske arbeid med tospråklige ordbøker om det er aldri så vitenskapelig underbygd og i noen henseender banebrytende, skaffer leksikografen neppe anerkjennelse blant innbyggere av det lingvistiske Olymp. Enn si nevneverdig berikelse. Det eneste en samvittighetsfull leksikograf kan håpe å erverve, er brukernes takknemlighet.

Og det er i grunnen ikke så lite.

